DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10212609

CZU: 929(470):94(478)(092)

ANDREI EȘANU
Institutul de Istorie, USM
acad_andrei_esanu@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-1190-3075

VALENTINA EȘANU
Institutul de Istorie, USM
alentinaesanu60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0421-9320

IVAN ILINSKII – SECRETARUL LUI DIMITRIE CANTEMIR ÎN RUSIA

Rezumat

În studiul ***Ivan Ilinskii – secretarul lui Dimitrie Cantemir în Rusia,*** este conturat portretul verbal al acestui intelectual rus, care a activat în serviciul fostului principe al Moldovei în anii 1716-1723. Ivan Ilinskii a îndeplinit mai multe însărcinări intelectuale, între care copierea și traducerea unor opere cantemiriene, purtarea corespondenței principelui, instruirea copiilor ș.a. Totodată, secretarul s-a făcut remarcat prin participarea alături de Dimitrie Cantemir în Campania persană (1721-1723) și, mai ales, prin zilnicul său *Notationes cotedianae* în care a trecut însemnări originale despre activitatea învățatului român în ultima perioadă de viață.

***Cuvinte-cheie*:** *Notationes quotidianae,* anturajul lui D. Cantemir, Campania Persană, lucrări cantemirene, manuscrise latine, Caucaz, Antioh Cantemir

Abstract

The following study ***Ivan Ilinskii - Dimitrie Cantemir's secretary in Russia*** outlines the verbal portrait of this Russian scholar, who worked in the service of the former prince of Moldavia in the years 1716-1723. Ivan Ilinskii fulfilled several intellectual tasks, including copying and translating some Cantemirian works, carrying out the prince's correspondence, teaching his children etc. At the same time, the secretary distinguished himself by participating alongside Dimitrie Cantemir in the Persian Campaign (1721-1723) and especially by writing his daily *Notationes cotedianae* in which he left original notes about the activity of the Romanian scholar in the last period of his life.

Keywords: *Notationes quotidianae*, D. Cantemir's entourage, Persian Campaign, Cantemirian works, Latin manuscripts, Caucasus, Antiochus Cantemir

Viața și activitatea lui Ivan Ilinskii, autorul lucrării *Notationes quotidianae /Повсядневные записки* (*Însemnări cotidiene*) [19], au avut parte doar de abordări sporadice, în bună parte unilaterale și incomplete [24, 28, 21, 29]. O investigație mai temeinică a biografiei acestuia se impune prin faptul că el a avut, pe parcursul a mai multor ani, strânse relații cu Dimitrie Cantemir și urmașii săi. Pentru istoria românilor sunt deosebit de importante atât însemnările sale cotidiene, cât și raporturile lui cu cei din anturajul principelui și cu urmașii acestuia. Ca sursă istorică, *Notationes quotidianae* se face remarcată prin faptul că aflăm informații rarisime despre viața cotidiană și anturajul lui D. Cantemir în anii 1721-1723, la Petersburg, Moscova sau în Campania Persană, dar și despre numeroase persoane cu care principele avea relații, precum și despre cei care îl vizitau, fie din curtuazie, fie să discute anumite probleme de stat sau private. Mai ales, datorită acestor însemnări, biografia lui Cantemir în ultimii ani de activitate devine mai amplă și, poate, mai nuanțată pe alocuri.

După strămutarea lui Dimitrie Cantemir cu întreaga sa familie în Rusia, în vara anului 1711, principele și copiii săi au rămas fără secretar şi, respectiv, fără institutor, deoarece preotul grec Atanasie Condoidi (Anastasios Paisios-Condoidi) [nota 1], care îndeplinise această funcţie la Constantinopol şi la Iaşi, după stabilirea sa alături de principe în Imperiul nordic, a primit imediat din partea țarului mai multe însărcinări, între care şi anumite misiuni pe lângă Ambasada Rusă de la Ţarigrad. Cu toate că în perioada aflării sale la Harkov, din toamna anului 1711 până la sfârșitul

lui 1712, Dimitrie Cantemir s-a ocupat personal de educația odraslelor sale, după stabilirea la Moscova se văzu nevoit să caute o altă persoană potrivită care să-l înlocuiască pe Atanasie Condoidi.

Se pare însă că de prin 1713-1715 alegerea principelui s-a oprit asupra tânărului absolvent al Academiei slavo-greco-latine din Moscova [nota 2] Ivan Ilinskii [21], care, după cum s-a dovedit mai târziu, era un bun cunoscător al limbii latine și al celei grecești, precum și al limbii și vechii culturi ruse [27]. În baza faptului că pe una din traducerile sale semnase *Ioann Ilinskii Iaroslaveț* [22], s-a considerat că ar fi fiul unui oarecare Ivan sau Iurie Ilinskii, originar din orașul Iaroslavl. Potrivit altor surse, acesta ar fi de obârșie malorusă, or, prin 1730, când se întocmea o Listă a absolvenților Academiei moscovite, acesta era trecut printre studenții de origine malorusă [21].

La 3 noiembrie 1716, dintr-o scrisoare a senatorului I. Al. Musin-Pușkin către Al. V. Makarov, secretarul general al Cancelariei țarului, aflăm că Ivan Ilinskii (care pe atunci trăia, de o anumită vreme, pe lângă principele moldovean Dimitrie Cantemir, la moșia sa Komariţkaia), împreună cu un alt absolvent al Academiei din Moscova, buni știutori de limbă latină, urmau, conform ucazului lui Petru I, să plece pe un timp la Praga, pentru a traduce cărți din limba latină. Dimitrie Cantemir însă nu i-a permis să plece, afirmând în răspunsul său că „Maiestatea Sa i-a îngăduit să-l țină pe lângă el” [26, p. 233]. Astfel, destinul lui Ivan Ilinskii s-a profilat definitiv pentru mulți ani înainte [nota 3], noul secretar dovedindu-se a fi deosebit de util lui Dimitrie Cantemir și celor din familia sa. Acesta a contribuit la instruirea copiilor principelui și, mai ales, a lui Antioh Cantemir (10 septembrie 1709 [nota 4] - 1744), de care s-a ocupat până în 1725-1726, acesta din urmă deprinzând de la el cultură limbii ruse și a celei slavone. Același cărturar rus a contribuit mult la cultivarea și afirmarea talentului de traducător și poet al tânărului Antioh. Dar și domnița Maria Cantemir, instruită de același I. Ilinskii, după cum s-a dovedit, a ajuns să cunoască rusa destul de bine. Drept dovadă pot servi frumoasele sale scrisori în această limbă către fratele ei Antioh, pe când era ambasador la Londra și Paris, și către înalţii demnitari ruşi. Conform unui martor ocular, pe parcursul anilor, între Ivan Ilinskii și copiii lui Dimitrie Cantemir s-a închegat o relație caldă, prietenească, aceștia numindu-l familial „дядька”, adică *unchiașul*. În paralel cu Ivan Ilinskii, s-au ocupat de instruirea prinților Cantemir și alți profesori străini cu înalte școli europene, care, într-o anumită măsură, au înlocuit studiile atât de mult râvnite la universitățile din Occident [nota 5]. Trebuie menționat că și Dimitrie Cantemir continua să se ocupe de instruirea și educația copiilor săi, asistând și la unele lecții ale lui Ivan Ilinskii [26, p. 236].

Din însemnările secretarului aflăm că acesta avea o soră (numele nu i se cunoaște), căsătorită cu un oarecare Nikita Ivanovici, persoane cu care s-a întâlnit la Moscova, atât până la plecarea, cât și după întoarcerea din Campania persiană [19, f. 9^{v}, 20].

Atât din diferite documente, cât și din însemnările sale, aflăm că Ivan Ilinskii l-a însoțit pe Dimitrie Cantemir în toate peregrinările sale din 1721-1723, la Moscova, Petersburg, în Campania persană, până la Astrahan și Derbent, pe țărmul caucazian al Mării Caspice, apoi, la întoarcere, până la moșia sa Dimitrievka. Din ianuarie 1721, el inițiază un jurnal zilnic, intitulat *Notationes quotidianae*, în care însemna în rusește și, uneori, în latină diverse informații din viața și activitatea principelui Dimitrie Cantemir, însemnări pe care le-a continuat și după moartea acestuia (21 august 1723) până în 1730.

La 7 aprilie 1725, precum nota Ivan Ilinskii în zilnicul său [19, f. 24], prin ucazul Împărătesei Ecaterina a fost numit în post de traducător la Academia Imperială de Ştiinţe, întemeiată la începutul aceluiași an la Sankt-Petersburg, unde a activat până la sfârșitul vieții. A avut acces la Biblioteca acestei Instituții, unde identifică un rarisim codice, fapt despre care notează: „*În Biblioteca* [Academiei] *Rusiei se află o Evanghelie manuscrisă, în greceşte, scrisă în anul 588 de la Hristos, iar de la Facerea* [lumii] *6066, în secolul al şaselea după Hristos*” [19, f. 49].

Cărturarul rus a continuat să întrețină legături cu urmașii principelui până și după decesul acestuia. De exemplu, în vara anului 1724, Ivan Ilinskii îi însoțește pe copiii lui D. Cantemir în călătoria lor de la Moscova la Sankt-Petersburg, unde aceștia urmau să-și rezolve anumite probleme legate de moștenirea lăsată de tatăl lor, iar la 24 mai 1727 asistă la ceremonia de nuntă a lui Constantin

Cantemir cu Anastasia Goliţâna. Totodată, Ilinskii a fost acela care i-a trezit interesul tânărului Antioh față de scrierile științifice ale părintelui său, rămase în manuscris [6].

Până la sfârșitul vieții, Ilinskii a continuat să corespondeze cu ambasadorul Rusiei în Anglia, comunicându-i despre evenimentele care aveau loc la Academia din Petersburg, despre el însuși (de unde aflăm că a rămas necăsătorit până la sfârșitul vieții), despre activitatea sa de traducător și condițiile de muncă la Academie, despre salariul și plățile suplimentare, despre adresa de reședință, despre suferințele sale, care i-au provocat decesul în martie 1737 [29].

Ivan Ilinskii a fost apreciat de Johann Daniel Schumacher, conducător al Academiei ruse, de literatorul rus V.K. Trediakovskii [nota 6], dar și de iluministul N.I. Novikov [25] drept „unul care a reușit să câștige încrederea conducerii, prin acțiunile sale oneste și înțelepte, în cuvânt și în fapte” și „că era un bărbat cu suflet curat, cinstit și bun din fire, dar și prieten prietenilor și nefățarnic” [28, 13].

După ce a fost luat în slujbă în familia lui Dimitrie Cantemir, pe lângă instruirea copiilor, Ivan Ilinskii îl ajuta pe învățatul principe în activităţile sale cărturărești, precum și în întreţinerea unei intense corespondenţe în limba rusă cu demnitarii împăratului și cu alți înalți funcționari ruși. În același timp, Dimitrie Cantemir îi încredința lui Ivan Ilinskii traducerea din latină a unora dintre scrierile sale. Se pare, prima dintre acestea, după cum admite E. Lozovan, a fost *Monarchiarum physica examinatio* (*O cercetare naturală a monarhiilor*), lucrare, pe 17 pagini, de filosofie a istoriei, întocmită de principe prin 1714 [nota 7] și oferită țarului Petru I, ulterior descoperită între hârtiile acestuia în Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei din Sankt-Petersburg, Fondul Petri I. Biblioteca, manuscris nr. 150 (cota 1.5.78), în același dosar cu *Panegyricum juvenis Principis Russiae et Moldaviae sept. aetatis Imperatorix Petri, anno 1714* ... [8, p. 93, 95].

O alta tălmăcire în limba rusă a fost *Pasaje neclare din Catehism* [2] (*Loca obscura in catechisi, quae ab anonymo authore Slaveno idiomate edita et intitulata est, diilucidata, authore Principe Demetriu Cantemirio*), lucrare întocmită prin 1720, în care principele venea cu unele comentarii polemice la manualul episcopului rus Teofan Procopovici [nota 8] *Prima învăţătură pentru copii* (*Первое учение отрокам*). După cum au arătat cercetările, această traducere, realizată de Ivan Ilinskii a avut o largă circulație în manuscris în mediul cărturăresc și teologic din Rusia de atunci. Mai târziu, manuscrisul lui Cantemir cu traducerea în limba rusă a lui Ilinskii au fost descoperite în Biblioteca de Stat a Rusiei (fosta V.I Lenin) din Moscova în Fondul 173 (Colecția muzeală / Музейное собрание), mss 277, iar o copie a traducerii lui Ivan Ilinskii cu o scrisoare de răspuns a lui Teofan Procopovici *Scrisoare către preacuviosul părinte* [nota 9], avându-l în vedere pe Dimitrie Cantemir, au fost identificate în Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg în Fondul F.A.Tolstoi, la cota 433, mss 217.

În scurtă vreme, Ivan Ilinskii, împreună cu Dimitrii Grozin, alt cunoscut traducător din epocă, au tălmăcit din limba latină în cea rusă o altă scriere cantemireană *Cartea sistemei religiei mahomedane* (*Кніга Систіма или состояніе мухаммеданскія релігіи*. Напечатася повеленіем его величества Петра Велікаго імператора и самодержца всеросійскаго. В типографіи царствующаго Санктъпітербурха. Лета 1722, Декабря в 22 день [Перевод на русс. яз. Ивана Ильинскаго и Дмитрия Грозина], 4^0, 5+12+8+379 с.).

La aceste traduceri trebuie adăugate și altele după operele principelui cărturar. Se consideră că Dimitrie Cantemir a scris în latină, iar Ivan Ilinskii a tradus în limba rusă [4] lucrarea *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor* (*Краткое сказание об искоренении Бранкованової и Кантакузиных фамилий*), păstrată doar într-o copie rusească, ce provine din documentele țarului Petru cel Mare, datată cu anii 1718-1719 [3], copie după care a fost publicată în 1772 [nota 10].

Întrucât nu este arătat traducătorul din greacă în rusă al *Cuvântului Panegiresc de laudă Sfântului mucenic Dimitrie din Thesalonik, urmaş al vechiului principat, preavrednic şi astăzi comoştenitor al împărăţiei lui Hristos, de la Prealuminatul principe Antioh Cantemir, soldat al preasfinţitului regiment împărătesc Schimbarea la Faţă în mersul celui de al zecelea an al vârstei sale în colegiul slavo-latin de pe lângă Sfânta noastră mănăstire Mântuirea Domnului rostit în chipul*

cel mai frumos în dialectul grec. În urbea împărătească Moscova, anul Domnului 1719 octombrie în 26 zile aşezat [cu hramul] aceluiaşi purtător de biruinţă (*Слово панегирическое в похвалу святаго великомученика Димитрия Фесалонитскаго древле княжества наследника, нынеже царства Христова сонаследника достойнешаго от Светлейшаго князя Антиоха Кантнмира его царского освещеннейшаго величества Преображенского полку солдата грядущу десятому возраста его лету в Святом Господа Спаса нашего монастыре государственным славенолатинским коллегием красящемся на греческом диалекте проповеденное. В царствующем граде Москве лета господня 1719 октября в 26 день томужде победоносцу уставленный*) [5], am putea să-i atribuim traducerea acestui opus aceluiași Ivan Ilinskii.

În paralel, Ivan Ilinskii finalizează, la 30 iunie 1721, pentru principe, traducerea [nota 11] operei lui Agapit *De Imperio et rebus gestis Iustiniani Imperatoris, libri quinque* [nota 12], iar la comanda împăratului, tălmăcește cunoscutul *Manual al lui Epictet* (*Encheiridion*) [nota 13], manuscrisul păstrându-se astăzi la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg [nota 14]. Se admite că tot el ar fi tradus și din opera autorului persan Musladini Sadi, *Rosarium Politicum*…[nota 15], rămas în manuscris [nota 16].

În calitate de traducător la Academia rusă, el tălmăcește din latină scrierile lui G.S.Bayer, *Despre începuturile și arealul de viețuire a sciților* (*О начатке и древних пребывалищах скифов*) [14, p.125-138]; *Despre aşezarea Sciției, cum era în timpul lui Herodot* (*О местоположении Скифии, каково было в лето Геродотовы*) [14, p. 139-166] și *Despre Zidul Caucazian* (*О стене Кавказской*) [nota 17]. Cea din urmă lucrare era întocmită de același învățat german în baza însemnărilor și materialelor acumulate de D. Cantemir în Campania Persană și puse la dispoziție de Antioh, pe atunci student la Academia din Petersburg.

Pe lângă acestea, Ivan Ilinskii a participat și la elaborarea așa-numitului *Lexicon al lui Weisman* (*Вейсманова Лексикона*) [11, 16, nota 18], *germano-latino-rus*, aportul lui fiind traducerea termenilor din latină în limba rusă.

În ultimii ani de viață, Ivan Ilinskii a fost atras în cadrul Academiei din Petersburg la pregătirea pentru tipar a vechilor letopisețe rusești [21]. În paralel, precum arăta în scrisoarea din 18 iunie 1736, adresată lui Antioh Cantemir [20], el participa la traducerea acelorași cronici din limba rusă în cea latină cu scopul pregătirii unei ediții academice de *Istorie a Rusiei*, pentru savanții germani, între care și G.F.Müller, care se ocupau de acest proiect, dar care nu cunoșteau vechea limba rusă.

Pe lângă activitățile de secreter personal al principelui, de institutor și traducător, Ilinskii a avut și încercări de creații proprii, între care se înscriu cele de versificație silabică [nota 19], care erau în vogă și prin care el se înscria într-un curent literar dominant în epocă. Acesta a alcătuit ante 1726 [nota 20] „Simfonia la cele Patru Evanghelii” („Симфония, или Согласие на Священное Четвероевангелие и Деяния Святых Апостолов”), care i-a servit drept model lui Antioh Cantemir pentru lucrarea sa „Simfonia la Psalme” („Симфония, или Согласие на богодухновенную книгу псалмов Царя и Пророка Давида”, Спб., 1727, в л., [4]+111л.с грав. Тираж 1250 экз.), or, în această perioadă, sub supravegherea și îndrumarea directă a lui Ivan Ilinskii, are loc debutul activității literare a tânărului principe Antioh [27], care, mai târziu, s-a încununat cu scrierea celebrelor sale Satire. Ilinskii a oferit manuscrisul „Simfoniei” sale împărătesei Anna Ioanovna, care a poruncit să fie publicat, ceea ce s-a realizat la Moscova în 1733, cu un tiraj de 100 exemplare [nota 21]. Un exemplar al acestei ediții Ilinskii i l-a trimis discipolului său Antioh Cantemir la Londra [10, p. 38, № 620]. Așa-numitele Simfonii ale lui Ivan Ilinskii și ale lui Antioh Cantemir au reprezentat primele în Rusia încercări de a alcătui îndrumare la unele Cărți ale Bibliei și au fost utilizate ca dicționare până la sfârșitul sec. al XIX-lea, când au apărut cele ale lui P.A. Ghiltebrand [17, 18].

În aceeași perioadă, prin 1726-1727, la cererea Academiei din Berlin, Ivan Ilinskii a alcătuit în limba latină *Vita et Elogium Principis Demetrii Cantemyrii*, lucrare descoperită în 1967 de Emil Pop în Arhiva acestei instituții berlineze. Această biografie, care includea și o listă de 10 lucrări ale principelui, a fost preluată *de facto* cu anumite precizări ale lui Antioh Cantemir, în edițiile engleze (1734-1735, 1756); franceze (1743) și germană (1745) ale *Istoriei Imperiului Otoman* [9, p. 836].

La solicitarea lui G.F. Bayer, profesor la Academia de Științe a Rusiei, care a reluat proiectul de editare în limba rusă a *Istoriei Imperiului Otoman* (or, prima încercare a întreprins-o chiar D. Cantemir) [nota 22], Antioh Cantemir cu frații săi dispuneau, prin scrisoarea din 26 februarie 1730, ca domnul Ilinskii, care era pe atunci *de facto* custodele lucrărilor principelui învățat Dimitrie, să-i trimită acestuia portretele tatălui lor, care se aflau la Sankt-Petersburg [23, p. 131], întrucât prințul Antioh cu frații săi doreau să fie gravat în aramă unul dintre aceste portrete, pentru a fi așezat în fruntea tipăriturii. Într-o scrisoare expediată de la Londra (1732) i se mai cerea lui Ivan Ilinskii să transmită la Academia rusă și cele 20 de plăci de cupru, după care au fost gravate mai înainte, sub supravegherea tatălui lor, portretele împăraților turci [23, p. 131]. Tot pe atunci, la propunerea lui Antioh Cantemir sau a învățatului german G.F. Bayer, Ivan Ilinskii a tradus din latină în limba rusă *Biografia lui Dimitrie Cantemir,* în timpul pregătirii pentru tipar a ediției ruse a *Istoriei Imperiului Otoman*, proiect care nu a fost realizat [7, p. 270; 23, p. 132; 1, p. 503].

În scurtă vreme după plecarea în misiunea diplomatică la Londra, Antioh Cantemir i-a cerut lui Ilinskii să-i expedieze şi unele din manuscrisele părintelui său, între care *Istoria Imperiului Otoman*, *Descrierea Moldovei* ş.a., cu scopul de a le edita. Prin intermediul Mariei, Antioh se adresează din nou lui Ilinski, ca acesta să-i trimită lucrările solicitate. În 1732, englezul Dingli a preluat de la fostul secretar al lui D. Cantemir un caiet cu biografia în limba latină a bunicului lor [probabil, era vorba de *Vita Constantini Cantemyrii* - n.n.] şi *Istoria Imperiului Otoman* [30]. Din aceste informații reiese din nou că, după stingerea din viață a lui D. Cantemir, Ivan Ilinskii a rămas custodele bibliotecii, al moștenirii științifice și epistolare a învățatului principe moldovean [23, p.127, 131, 136-137]. Pe lângă aceasta, după plecarea lui Antioh Cantemir în Anglia, Ivan Ilinskii era acela care îi căuta și îi trimitea din Rusia cărțile din biblioteca părintelui său, rămasă la Moscova [nota 23], precum și noile ediții procurate, care îl interesau, fapt ce reiese și din scrisoarea sa din 18 iunie 1736 [nota 24].

În scrisoarea din 21 iunie 1737, din Londra, adresată profesorului H.F. Gross [nota 25], alt învățat german aflat în Rusia, Antioh Cantemir scria: „am primit vestea că bietul domn Ilinskii, traducător la Academia de Științe, a încetat din viață și mie îmi pare foarte rău de aceasta”. Din aceeași scrisoare mai aflăm că Ivan Ilinskii lucrase la un Dicționar rus-latin, care era pe atunci la un stadiu avansat de pregătire. Cu aceeași ocazie, Antioh îl roagă pe savantul german să caute în biblioteca rămasă de la Ivan Ilinskii Biblia rusească și Dicționarul rus-latin, în variantă de lucru a acestuia, care îi erau necesare pentru elaborarea Dicționarului rus-francez [12]. Răspunsul lui Gross nu s-a păstrat, dar în scrisoarea din 2 septembrie 1737 către același profesor, Antioh îi mulțumea pentru insistența de care a dat dovadă în căutările sale și, totodată, își exprimă nedumerirea în privința pierderii manuscriselor care se păstrau la Ilinskii: „… știu precis că în mâinile sale se aflau originalele Istoriei turcilor a tatălui meu, traducerea rusă a acestei lucrări, copiată de un oarecare Dimitrii [Grozin – n.n.], traducător la școala matematică de marină, precum și numeroase alte caiete, scrise de părintele meu, nemaivorbind de mulțimea de scrisori” [23, p. 136-137]. În paralel, prin epistola din 27 iulie 1737, Antioh Cantemir s-a adresat (după ce a primit răspunsul negativ de la H. Gross) cu aceeași rugăminte lui Schumacher, șeful Academiei din Sankt-Petersburg. Acesta din urmă a aflat că toate cărțile latinești ale lui Ivan Ilinskii sunt la V. Trediakovskii, care, la rândul său, preciza: „tous les livres, au nombre de 90 (50), tous grands, petits, tant imprimés que manuscrits, qui composent ses leçons, sont chez moi” („toate cărțile, dintre care sunt 90 (50), toate mari, mici, atât tipărite cât și manuscrise, care constau din lecțiile sale, sunt la mine”) [12]. Referitor la *Dicționarul rus-latin* al lui Ilinskii, solicitat de Antioh, V. Trediakovskii arăta că printre cărțile lui Ilinskii nu l-a găsit [nota 26], iar *Biblia* a fost vândută de însuși Ilinskii [12, nota 27].

Pentru cultura și știința română, activitatea lui Ilinskii trezește interes și prin faptul că a rămas până la sfârșitul vieții custodele operelor lui Dimitrie Cantemir și, înțelegând valoarea acestora, a reușit să-i insufle interes față de acestea și tânărului principe Antioh.

Din cele arătate reiese clar că Ivan Ilinskii a fost o personalitate de o înaltă cultură și ținută intelectuală din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Prin întreaga sa activitate, a reușit să lase o urmă

adâncă în viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir și a fiului său Antioh, precum și la receptarea unor valori cărturărești bizantine și occidentale în cultura rusă din epocă.

Bibliografie:

1. Bobână Gheorghe, *Antioh Cantemir (1708-1744) – scriitor, filosof şi diplomat*, în *Dinastia Cantemireştilor, sec. XVII-XVIII.* Coord. A. Eșanu, Chișinău, 2008, p. 503, nota 44.
2. Cantemir Dimitrie, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte. Pasaje neclare în Catehism. O cercetare naturală a monarhiilor. Elogiu pentru autor. Mic compendiu de logică*. Ed. de Florentina Nicolae, Ioana Costa și Ștefan Afloroaei, Colecția Opere Fundamentale, București, 2017, p. 811-835.
3. Cernovodeanu Paul, *Studiu introductiv*, în: Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Paul Cernovodeanu. Traducere şi indici de Emil Lazea, Bucureşti, Minerva, 1995, p. V-XIX.
4. Ciobanu Ștefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925, p. 44.
5. Cantemir Dimitrie, *Cuvânt Panegiricesc de laudă Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic ... 1719 / Слово Панегирическое в похвалу Великомученика Димитрия Фессалонитскаго ... 1719*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și traducere de acad. Andrei Eșanu și dr. Valentina Eșanu, Iași, Doxologia, 2017, 82 p.
6. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Antioh Cantemir – propagator al operelor tatălui său.* În: *Dinastia Cantemireştilor (sec. XVII-XVIII).* Coord. Andrei Eșanu, Chişinău, Ştiinţa, 2008, p. 559-567.
7. Grasshoff, H., *Antioch Dmitrievič Kantemir und Westeuropa. Ein russischer Schriftsteller des 18. Jahrhunderts und seine Beziehund zur Westeuropäishen Literatur und Kunst*. Mit 4 Tafeln. Berlin, Akademie Verlag, 1966, S. 270.
8. *Neamul Canremireştilor. Bibliografie*. Coord. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2010, p. 93, 95.
9. Pop Emil, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin.* În *Studii. Revistă de Istorie*, București, tom. 22, 1969, nr. 5, p. 836.
10. Александренко В.Н. *К биографии князя А.Д. Кантемира*, Варшава, 1896, с. 24, № 225 , с. 38, № 620.
11. Вейсман Э. *Немецко-латинский и русский лексикон купно с первыми началами русского языка к общей пользы*. Пер. И.И Ильинский, И.П.Сатаров, И.С.Горлицкий, Спб., 1731.
12. Бабаева Елизавета, *Русско-французский словарь Антиоха Кантемира: описание, лексикографические источники*, в кн.: *Русско-французский словарь Антиоха Кантемира,* том 1, Москва, 2004, с. X-XI. nota 11.
13. Бантыш-Каменский Д.Н. *Энциклопедия знаменитых россиян*, Москва, 2008, с. 277.
14. Бауер Ф.З. *О начатке и древних пребывалищах скифов*, в *Краткое описание Комментариев Академии Наук*, Спб.,1728, Ч. 1 на 1726 г., с. 125-138.
15. Бауер Ф.З. *О местоположении Скифии, каково было в лето Геродотовы*, в: *Краткое описание Комментариев Академии Наук*, Спб.,1728, Ч. 1 на 1726 г., с. 139-166.
16. Вомперский В.П. *Словари XVIII века*, Москва, 1986, с. 23-24, 34, 60, №32, 34, 54,124,269.
17. Гильтебрандт П.А. *Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету*. В 6 кн., СПб., 1882 - 1885.
18. Гильтебрандт П.А., *Справочный и объяснительный словарь к Псалтыри*, СПб., 1898.
19. Илинский Иван, *Notationes quotidianae /Повсядневные записки*, Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei din Moscova (Российский Государственный Архив Древних Актов (РГАДА), Фонд 181, рук. № 388, лл. 1-67об.
20. Кантемир, Антиох Димитриевич, *Сочинения, письма и избранные переводы***.** В 2-х томах. Том 1. *Сатиры, мелкие стихотворения и переводы в стихах*. Статья о А. Кантемире и с прим. В. Я.Стоюнина. Ред изд. П. А. Ефремов, Санкт-Петербург, Изд. И. И. Глазунова, 1867, с. 434.
21. Кравецкий А.Г. *Ильинский*, в *Православная энциклопедия.* Том. XXII, Москва, 2009, с. 236,
22. *Краткое описание Комментариев Академии Наук*, Спб.,1728, Ч. 1 на 1726 г., с. 207.
23. Моисеева Г.Н. *Судьба рукописного наследия Дмитрия Кантемира*, в кн.: *Наследие Димитрия Кантемира и современность*, Кишинев, 1976.
24. Новиков Н.И. *Опыт исторического словаря о российских писателях*, Москва, 1772.
25. Новиков Н.И. *Опыт исторического словаря о российских писателях*, в кн.: Новиков Н.И. *Смеющийся Демокри*т, Москва, 1985, с. 269.
26. Пекарский, П., *Наука и литература в России при Петре Великом. В 2-х т. Т. 1. Введение в историю просвещения в Росии XVIII столетия*, Санкт-Петербург: Изд. Товарищества «Общественная польза”, 1862.

27.Прийма Ф.Я. *Антиох Дмитриевич Кантемир*, в кн.: *А.Д.Кантемир. Собрание стихотворений*, Второе изд., Ленинград, 1956.
28.Тредиаковский В.К. *О древнем и новом стихотворении российском*, в *Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие*, Спб., 1755, т.1, июль, с. 467-510.
29.Цвиркун Виктор. *Неизвестные страницы биографии Ивана Ильинского, секретаря Д. Кантемира*, în *Conferinţa ştiinţifică a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*. Ediția 29, 17-18 octombrie 2019, Chişinău, p. 29-30.
30.Шимко И.И., *Новыя данныя к биографии кн[язя] Антиоха Дмитриевича Кантемира и его ближайших родственников*, СПб., 1891, с. 39.

Note:

1. Atanasie Condoidi (? - 10 octombrie 1737), preot grec deosebit de cult, având studiile făcute în Italia. Institutor al copiilor lui Dimitrie Cantemir la Constantinopol și Iași, fiind un bun cunoscător al limbilor latină, greacă și italiană. În 1711 D. Cantemir îl ia cu sine în Rusia, însă în scurtă vreme autoritățile țariste îl trimit la Constantinopol în calitate de al doilea secreter al ambasadei ruse și concomitent era propovăduitor pe lângă Patriarhia ecumenică. Fiind urmărit de autoritățile turcești, în 1714 el este scos, în mare taină, de solul rus P.A.Tolstoi din capitala otomană și prin 1716 revine în Rusia, unde un timp a îndeplinit o funcție la Casa poștelor din Moscova, apoi a predat până în 1720 teologia la Academia slavo-greco-latină din Moscova. Se pare, în această din urmă perioadă, a revenit în calitate de învățător în familia lui D. Cantemir. În 1721 este numit asesor al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse; în 1722, fiind tuns în monahism, a fost consecutiv egumen la o mănăstire din Moscova și altele două din Iaroslavl; în 1725 e numit consilier al Sfântului Sinod, iar din 1726 este hirotonit episcop de Vologda şi Bieloozero, apoi, din 1735, la catedra episcopală din Suzdal şi Vladimir (Алексеев А.И. *Афанасий*, в *Православная этциклопедия***,** Том. IV, Москва, 2009, с. 13-14). Era un pasionat cititor, împrumutând în 1724, de exemplu de la Cunst-camera din Sankt-Petersburg, 63 de cărți (Цвиркун Виктор, *Димитрий Кантемир, страницы жизни в письмах и документах*, Санкт-Петербург, 2010, с.240-241, nota 1). După moartea lui D. Cantemir, A. Condoidi s-a aflat în legătură cu urmașii acestuia. În decembrie 1725 se afla la Petersburg unde continua să rămână în relații cu Antioh Cantemir (Берков П.Н., *Первые годы литературной деятельности Антиоха Кантемира (1726-1729)*, в кн.: *Проблемы русского просвящения в литературе XVIII века*, Москва, 1961, с. 198). De-a lungul vieții a acumulat o bibliotecă personală de 1080 de volume, care a fost transmisă prin testament Catedralei Sfântul Petru și Pavel din Petersburg.
2. Academia slavo-greco-latină întemeiată în 1687 pe lângă mănăstirea Zaikonospaski din Moscova.
3. Prin 1716 Anastasie Condoidi revine pentru un timp în familia lui D. Cantemir în calitate de al doilea institutor care îi „învăța pe copiii mei – scria fostul principe moldovean la 17 februarie 1721 – greaca, latina și italiana, dar care din porunca Majestății voastre este luat (la sfârșitul anului 1720) la Colegiul Treburilor Duhovnicești” (Цвиркун Виктор, *Димитрий Кантемир, страницы жизни в письмах и документах*, Санкт-Петербург, 2010, с.238, 240, док. 87, 88). Efectul activității lui Condoidi s-a văzut ulterior prin aceea că, ajunși la maturitate, Maria și Antioh Cantemir cunoșteau desăvârșit limba italiană.
După cum reiese dintr-un demers către țar din aceeași dată (17 februarie 1721) al fiilor lui D. Cantemir – Matvei, Constantin, Serban și Antioh, aceștia specifică că „noi de patru luni suntem fără învățător (…) și pentru învățarea limbilor nu avem un asemenea om iscusit” și-l imploră pe monarh ca „să ni-l dați pe iereul Liberiu Koleti”, care „este la fel de iscusit în aceleași limbi” (Цвиркун Виктор, *Димитрий Кантемир, страницы жизни в письмах и документах*, Санкт-Петербург, 2010, с.238, 240, док. 89), deportat de o anumită vreme la mănăstirea Soloveț din Marea Albă. Demersul însă a rămas fără răspuns.
4. Data nașterii sale Antioh o indică personal în Satira a VII-a.
5. Este vorba de același Atanasie Condoidi, cu studii universitare în Italia, care i-a instruit pe copiii domnului moldovean la Istanbul, care a revenit în familia lui D. Cantemir în anii 1716 până la sfârșitul anului 1720. Totodată, se admite că în paralel cu Ivan Ilinskii a activat prin 1715-1718 ca institutor și secretar al lui D. Cantemir învățatul german Johann Gotthilf Vockerodt (1693-1756), care s-a născut și a studiat la Universitatea din Halle. A fost invitat la Sankt-Petersburg ca mentor pentru nepotul generalului Robert Bruce (primul comandant șef al Sankt-Petersburgului), iar mai târziu pentru copiii lui Dimitrie Cantemir, cărora le preda limbile clasice, istoria și alte științe (Фокеродт, Иоганн-Готгильф, в Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, том 82 и 4 доп., СПб., 1907]. În 1717-1733 a fost secretar al Ambasadei Prusiei la Sankt-Petersburg, burgomistru al Königsbergului, autor al unor însemnări despre Rusia.
6. **Trediakovskii Vasilii Kirilovici** (1703-1768), studii la Paris, profesor la Academia rusă din Sankt-Petersburg, autor de lucrări literare, istorice și numeroase traduceri.

7. Editată pentru prima dată de Haupt Gh., *Monarchiarum phisica examinatio - Studiu asupra naturii monarhiilor. Un document inedit al lui D. Cantemir*, în *Studii. Revistă de istorie,* Bucureşti, IV, 1951, nr. 1, p. 210-229.
8. **Teofan Procopovici** (1681-1736), din 1705 profesor și rector al Academiei duhovnicești din Kiev (Ничик В.М. *Феофан Прокопович*, Москва, 1977, с. 6-13); în 1711 egumen al mănăstirii kievene „ Sihăstria Sf. Nicolae”; 1715 episcop de Psko; 1720 a deschis o școală de 60 copii, care activa pe contul lui, inițiind o bibliotecă care avea 4000 de cărți; în 1725 arhiepiscop de Novgorod. Autor a 69 de lucrări teologice, politice, istorice, literare ș.a. (Новиков Н.И. *Опыт исторического словаря о российских писателях*, в кн.: Новиков Н.И. *Смеющийся Демокри*т, Москва, 1985, с. 300-305).
9. Manuscris din prima treime a sec. al XVIII-lea în limba rusă cu unele cuvinte în limba greacă și latină, copertă de carton învelită în piele, in 4^0, hârtie din fabrica imperială din anii 20 ai sec. XVIII, 105+II file. Pe prima filă însemnări: „№ 251”, „№104”; „Anul 1755”; exlibris: „din biblioteca contelui F.A. Tolstoi”, secția II-a, № 433, mss 217; exlibrisul bibliotecii D.M. Golițân: „Ex Biblioteca Archanghelina”. Pe filele 2-4 autograful cneazului Dimitrii Mihailovici Golițân. Manuscrisul conține: f. 1-93 „Темные места в Катехисисе от безымянного автора на словенском языке издан. И Первое учение отроком именован есть” (*Pasaje neclare din Catehism*); f. 94-105 „Письмо к преподобнейщему отцу” (*Scrisoare către preacuviosul părinte*) Феофана Прокоповича, ambele lucrări au fost traduse în limba rusă de Ivan Ilinskii. Codicele în cauză este copiat personal de Ivan Ilinskii (Гребенюк В.П. *Д. Кантемир и Ф. Прокопович. Литературная полемика*, в кн.: *Наследие Димитрия Кантемира и современность*, Кишинев, 1976, с. 176,180). O primă traducere în limba română a *Loca obscura* ... a fost făcută de T.Bodogae, în revista *Biserica Ortodoxă Română*, XCI, 1973, nr. 9-10, p. 1063-1111, iar alta de Ioaca Costa în vol.: Dimitrie Cantemir, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte. Pasaje neclare în Catehism. O cercetare naturală a monarhiilor. Elogiu pentru autor. Mic compendiu de logică*. Ed. de Florentina Nicolae, Ioana Costa și Ștefan Afloroaei, Colecția Opere Fundamentale, București, 2017, p.549-810.
10. *Журнал или Поденная записка, блаженныя и вечнодостойныя памяти государя Императора Петра Великаго с 1698 года, даже до заключения Нейштатского Мира. Напечатан с обретающихся в Кабинетном архиве списков, правленных собственною рукою его Императорского Величества*. Часть II. Санкт-Петербург. При Императорской Академии наук, 1772, с.291-313. Pentru prima dată, această lucrare este inclusă, precum se admite de Antioh Cantemir, în *Lista operelor lui D. Cantemir* din ediția engleză a *Istoriei Imperiului Otoman* (*The Life of Demetrius Cantemir, Prince of Moldavia***,** in *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*. Translated into English by N. Tindal, Part. II, London, 1735, p. 460, nr. 7 „*The History of the two houses of Brancovan and Cantacuzenus*, in the Moldavian Tongue, a manuscript, in Quarto”. Chiar dacă în listă este arătată această lucrare că este în „moldovenește”, s-a ajuns la concluzia că este vorba de *Istoria Ieroglifică* (Cernovodeanu Paul, *Studiu introductiv*, în Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Paul Cernovodeanu. Traducere şi indici de Emil Lazea, Bucureşti, Ed. Minerva, 1995, p. IX-XIV).
11. Vezi Илинский Иван, *Notationes quotidianae /Повсядневные записки*, РГАДА, Фонд 181, рукопись № 388, „*sfârşindu-l pe „Aghapit*” (f.1^v) și „*traducerea mea a [cărții lui] Agapit*” (f. 15^v).
12. Este vorba de **Agapit**, autor bizantin din secolul al VI-lea, care a scris o importantă operă literară „*Capitole de mângâiere*”, 72 în total cu acrostih de „Agapit, cel mai umil dintre diaconi”, dedicat împăratul bizantin Justinian (527-565). Traducerea e făcută la o dată anterioară de Ivan Ilinskii, după una dintre multele ediții occidentale latine din secolul XVI-XVII „Agapitiae. *De Imperio et rebus gestis Iustiniani Imperatoris, libri quinque”*, pe care a aflat-o în Biblioteca lui D. Cantemir (Eșanu), ediție care se păstrează până astăzi în Arhiva de Stat a Actelor vechi din Moscova, și inclusă în *Integrala manuscriselor Cantemir*. Vol. LIX. *Fondul RGADA 1374, Moscova. Lada 13.* Manuscris facsimil inedit. Ed. coord. de Constantin Barbu; [Acad. intern. „Mihai Eminescu”, Fund. „Paul Tudor”, Craiova], Editura Revers, f.a.)
13. Este vorba de lucrările lui **Epictet** (cc. 50-138), filosof stoic greco-roman. Concepțiile sale etice și religioase au fost expuse de discipolul sau Arrianus în *Convorbiri* și în renumitul *Manual al lui Epictet* (*Encheiridion*). Probabil, Ivan Ilinskii a aflat vreo ediție occidentală a lui Epictet în limba latină (*Epicteti manuale et sententia cum tabula ...* cura Relandi Trajecti, 1711, in 8) din Biblioteca lui D. Cantemir, traducându-l special la comanda lui Petru I (Ilinskii I. *Notationes* …, 7 mai 1724, f. 22). Antioh Cantemir avea de asemenea în Biblioteca sa din Paris un exemplar al ediției din 1711 (Александренко В.Н. *К биографии князя А.Д. Кантемира*, Варшава, 1896, с.30, mr. 362), care probabil a fost preluat din colecția tatălui său, precum și o traducere în limba rusă a acestui *Manual: Manuscrit d'Epictète trad[uit] en russe par feu M[onseneur] le Prince non relié in 12* (Ibidem, с.42, №720), de unde am putea presupune că ar putea fi vorba

de o copie a traducerii lui Ivan Ilinskii. În Rusia Epictet s-a editat abia din anul 1759 *Епиктета стоическаго философа*. *Енхиридион и Апоффегмы и Кивета Фивейского. Картина или Изображение жития человеческого. Пер. Г. Полетики,* Спб., 1759, 230 с. (*Сводный каталог книги гражданской печати XVIII века (1725-1800)*, том 2, Москва, 1963, № 2888; том 3, Москва, 1966, № 8650).

14. Российская Национальная Библиотека, Фонд Мих.Q.226 (Кравецкий А.Г. *Ильинский*, в *Православная энциклопедия*, Том. XXII, Москва, 2014, с.236).

15. Este vorba de lucrarea lui Musladini Sadi, *Rosarium Politicum sive Amaenum sortis humane Theatrum. De Persico in Latinu versu de a Georgio Gentio.* Amstelaedami. Ex. Typographeio Ioannis Blaeu, 1651, care probabil făcea parte din Biblioteca lui D. Cantemir.

16. Deși Craveț kii A. G. susține că această traducere a rămas în manuscris, fără a indica vreo cotă de păstrare (Кравецкий А.Г. *Ильинский*, в *Православная энциклопедия*, Том. XXII, Москва, 2009, с.236). Mai curând această traducere a fost pierdută în naufragiul din Marea Caspică. Or, la 20 octombrie 1722, Işinskii nota: „printre alte lucruri era și lada mea cu scrisori, tot acolo era și *Rozarium-ul*, dar l-au dat în mare”, manuscrisul fiind udat și deteriorat puternic în timpul furtunii, a fost aruncat în mare (Илинский Иван, *Notationes quotidianae /Повсядневные записки*, РГАДА, Фонд 181, рук. №. 388, л.15).

17. *De muro Caucaseo.* Publicat de T. S. Bayer, în: *Comentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae,* Vol. I, Sankt-Petersburg 1726, p. 425-463; *О Стене Кавказской.* Перевод И. Ильинский, в кн.: *Краткое описание Комментариев Академии Наук*, Санкт Петербург, 1728, ч. 1, с. 167-207.

18. Вейсман Э. *Немецко-латинский и русский лексикон купно с первыми началами русского языка к общей пользы*. Пер. И.И Ильинский, И.П.Сатаров, И.С.Горлицкий, Спб., 1731 (Вомперский В.П. *Словари XVIII века*, Москва, 1986, с. 23-24, 34, 60, №32, 34, 54,124,269). Un exemplar al acestui *Lexicon* a ajuns în Biblioteca lui Antioh Cantemir. (Александренко В.Н. *К биографии князя А.Д. Кантемира*, Варшава, 1896, с. 24, № 225).

19. Acestea au fost apreciate de V.K. Trediakovskii în lucrarea sa *(О древнем и новом стихотворении российском*, в *Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие*, Спб., 1755, т.1, июль, с. 467-510) și de N.I. Novikov (*Опыт исторического словаря о российских писателях*, в кн.: Новиков Н.И. *Смеющийся Демокри*т, Москва, 1985, с. 269).

20. După alți autori ar fi fost finalizată prin 1732 (Кравецкий А.Г. *Ильинский*, в *Православная энциклопедия*, Том. XXII, Москва, 2014, с.236).

21. Cu reeditări în 1761, Sankt-Petersburg, 1783 și 1821.

22. O primă tentativă de a tipări *Istoria Imperiului Otoman* în limba rusă *Возвышение и падение дома османов* se făcea încă pe când Dimitrie Cantemir era în viață. Or, din porunca lui Petru I , *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Ottomanicae* a fost tradusă din limba latină în cea rusă şi copiată pe curat de Dimitrii Grozin (traducător al Colegiul Afacerilor Externe a Rusiei), după care „traducerea istoriei a fost finisată şi înmânată Luminăţiei sale Majestăţii împărăteşti” în 1719 în vederea pregătirii pentru tipar (*Описание документов и дел хранящихся в архиве святейщего правительствующего Синода,* т. 1 (1542-1721), Санкт-Петербург, 1868, с. 121). Întrucât, ani de-a rândul cartea întârzia să apară, prin alt ucaz din 1725 împăratul cerea publicarea cât mai urgentă a acestui tratat (Воскресенский Н.А. *Законодательные акты Петра I,* Москва-Ленинград, 1945, nr. 142, 145).

23. La plecarea în 1731 în Anglia, Antioh Cantemir a lăsat biblioteca acumulată în Rusia la sora sa Maria la Moscova, ceea ce reiese din mărturiile ei din 21 august 1737, conform cărora în urma incendiului de la sfârșitul lunii mai al aceluiași an: „am salvat … cărțile, care Vă aparțin și cele care mi-au fost dăruite”. Aceste cărți, „în 3 lăzi și 2 pachere” au fost trimise de prințesa Maria la Sankt-Petersburg fratelui ei Constantin, iar acesta le-a expediat lui Antioh în Anglia (vezi scrisoarea din 9 august 1737) (Заболотная Лилия, *Известная и неизвестная история жизни дочерей Дмитрия Кантемира – Мария Кантемир и Екатерина-Смарагда Голицына* (Сборник статей, документов и иллюстраций), Кишинев, 2020, с. 466, док. 29, с. 470-476, док. 31).

24. Anume din această bibliotecă (vezi nota 51) Antioh îi solicita lui Ivan Ilinskii să-i trimită *Istoriei Rusiei* în două volume (vezi scrisoarea din 18 iunie 1736) (Кантемир, Антиох Димитриевич, *Сочинения, письма и избранные переводы.* В 2-х томах. Том 1. *Сатиры, мелкие стихотворения и переводы в стихах***.** Статья о А. Кантемире и с прим. В. Я.Стоюнина. Ред изд. П. А. Ефремов, Санкт-Петербург, Изд. И. И. Глазунова, 1867, с. 434.

25. **Gross Hristian Fridrih** (1696—1742), învățat german stabilit în Rusia în 1725, profesor la catedra de filosofie morală la Academie din Sankt-Peterburg, institutor al copiilor contelui A.I. Osterman, secretar și consilier la Ambasada de Braunscheweig în Rusia, onorat cu titlul de academician. A întreținut legături cu Antioh Cantemir, G.Z. Bayer, Ivan Ilinskii ș.a.

26. „Comme Mr. Tolmaczoff a chez lui Le Dictionnaire Latin de Sacra Querae et l'extrait alphabetique de ce Dictionnaire, aussi, je crois, que Son altesse Mgr Le Prince Antiochus de Rantemir parle dans une de ses Lettre touchant cet Extrait, car il y en a point d'autre” (După cum domnul Tolmaczoff are acasă Dicționarul latin al Sacra Querae și extrasul alfabetic al acestui Dicționar, de asemenea, cred că Alteța Sa Principele Antioh de Cantemir vorbește într-una din scrisorile sale despre acest Extras, pentru că nu există alte) (Бабаева Елизавета, *Русско-французский словарь Антиоха Кантемира: описание, лексикографические источники*, в кн.: *Русско-французский словарь Антиоха Кантемира,* том 1, Москва, 2004, с.XI, nota 11).
27. Până la 1737 *Biblia* fusese editată în spațiul est-slav de Ivan Feodorov în 1581 la Ostrog și în 1663 de Epifanie Slavinețkii la Moscova. Probabil, Antioh Cantemir solicita una dintre aceste două ediții.